

Expanzió és berendezkedés

Az emberiség történelme szinte egyidős az expanziók történetével. A megélhetés megteremtése és az erőforrások megszerzése céljából az egyes csoportok, majd országok területük kiterjesztésére törekedtek. A népességszám növekedése következtében az államok igyekeztek a nagy kiterjedésű, mezőgazdasági termelésre alkalmas szárazföldi vidékeket és az ásványokat rejtő hegyeket birtokba venni, majd a hajózás fejlődésével a tengeren átkelve újabb területeket ellenőrzés alá vonni. Utóbbi jelenség már az ókorban is ismert volt: a görög városállamok – részben az élelmiszer-ellátás biztosítása, részben a kereskedelem előmozdítása érdekében – kolóniákat hoztak létre a Földközi-tenger medencéjében. A 15. századtól kezdődően, a hajózás forradalmát követően erőre kapott a tengeren túli gyarmatosítás, az abban élen járó hatalmak a tordesillasi (1494), majd az újabb felfedezések után a zaragozai szerződésben (1529) nem kis önbizalommal fel is osztották egymás között a megismert területeket. Ugyanakkor a szárazföldön sem szűnt meg a törekvés a nagyobb területi egységek, birodalmak létrehozására. Mára a történetírás túllépett a hódítás és negatív következményeinek leírásán, figyelmét arra fordítja, hogy milyen módon rendezkedett be az új hatalom, hogyan tekintett az őshonos helyi lakosságra, milyen viszonyt alakított ki vele, milyen mértékben vonta be az adminisztratív rendszerbe, valamint mit tett az oktatás és a kulturális élet területén, továbbá mindezek hogyan hatottak a birodalmi központ politikájára és társadalmára. Jelen számunk tanulmányai ezeket a kérdéseket járják körül különböző esetek bemutatásával a 16. századtól napjainkig.

A tanulmányok sorát Túróczi Tamás írása nyitja, amely a spanyol–japán kapcsolatkeresés első lépéseit vizsgálja II. Fülöp uralma idején. A kapcsolatok létrejöttét és alakulását több tényező határozta meg: például a spanyol–portugál viszony az ázsiai térség gyarmatosításának kezdetén, illetve Japán geo- és belpolitikai helyzete az európaiak érkezésekor. A kapcsolatkeresést sok tekintetben kölcsönös bizalmatlanság kísérte, de a kecsesítő kereskedelmi előnyök sokat nyomtak a latban. A spanyol kereskedők elősegítették a távol-keleti áruk beszerzését. Ez azért volt fontos, mert Japán kívül maradt a „hagyományos kelet-ázsiai világrenden”, ami komoly gazdasági hátrányokkal járt a szigetország számára. A spanyoloknak viszont a távol-keleti kereskedelmi tér megnyílása, a hatalmas kínai piac és a szigetország közötti gazdasági közvetítőserepből származó előnyök, a Japánban található hatalmas ezüstkészlet kiaknázása és nem utolsósorban az evangelizáció sikerei je-

lentették a motivációt a Japánhoz való közeledésben. Ugyanakkor az is bebizonyosodott, hogy a 16. század második felében a spanyol expanzió az ázsiai térségben elérte határait. A hatalmas birodalom olyan állami szervezettséggel állt szemben, valamint olyan akadályokba ütközött, melyekkel az amerikai kontinensen korábban nem találkozott. Ezek a körülmények nagymértékben meghatározták és egyben korlátozták a spanyol lehetőségeket a Távols-Keleten.

Mint magára valamit is adó nagyhatalom, Oroszország sem maradhatott ki a gyarmatosításból. Máig vita témáját képezi, hogy Szibériában gyarmatosítás vagy pedig – orosz értelemben vett – kolonizáció zajlott. Szibéria birtokbavételét követően az oroszok nem álltak meg a Csendes-óceán partján, hanem elindultak az amerikai kontinens irányába, átkeltek az óceánon, és a 18. század utolsó harmadában létrehozták első telepeiket Alaszkában. Ezzel szinte egy időben, a 19. század legelején Adam Johann von Krusenstern (oroszosan Ivan Kruzenstern) és Jurij Liszjanszkij vezetésével egy tengeri expedíció megkerülte a Földet, jelezve, hogy Oroszország is fel kíván sorakozni az óceáni hatalmak sorába. Bencze András tanulmánya átfogó képet nyújt Orosz-Amerika történetéről, bemutatja a gyarmatosítás szervezeti kereteit, az Oroszországi-Amerikai Társaság létrejöttét és céljait, az első települések létrehozását. Kitér arra is, hogy miként próbáltak az oroszországiak a helyi lakossággal együttműködni, milyen intézkedéseket tettek a helyiek kulturális szintjének emelésére. A legnagyobb gondot az élelmiszer-ellátás jelentette, ennek megoldása érdekében az oroszok több kalandba is belebonyolódtak. A prémvadászat kezdeti sikerei ellenére Alaszka néhány évtizeden belül tehertétellé vált, és a vesztes krími háborút követően – mivel az orosz-amerikai területek nem hoztak semmilyen hasznot a részvényeseknek, továbbá képtelenek voltak az ottani férfilakosságot oroszosítani – Oroszország 1867-ben eladta Alaszkát az Egyesült Államoknak. Alaszka eladásával Oroszország feladta tengeren túli elképzeléseit, és az európai, szibériai és távol-keleti területeire fordította a figyelmét.

Oroszország mindig is fontosabbnak tartotta a szárazföldi terjeszkedést. A nyugati expanzió részeként a 18. század elején elérte, hogy a lengyelországi trónviszályokban eljuttassa a „királycsináló” szerepét, szoros függésbe vonva a fokozatosan anarchiába süllyedő lengyel–litván államot. Az 1770-es években még olyan erős volt a hatalmi erőegyensúly fenntartására való törekvés Európában, hogy Oroszország egyedül nem kebelezhette be Lengyelországot. A lengyel területek megcsonkításában, majd teljes felosztásában megegyezések nyomán, szerződéses alapon Poroszország és a Habsburg Birodalom is részt vett (1772, 1793, 1795). A Habsburg Birodalom az első és harmadik felosztás során jutott Galíciához, amelyből idővel koronatarományt szerveztek. A felvilágosult abszolutizmus idején nagy hangsúlyt fektettek a terület tudományos megismerésére, felfedezésére. A munkálatokban részt vevő Bredeczky Sámuel evangélikus lelkész munkásságát mutatja be Kurdi Krisztina.

Bredeczky a Felvidéken született 1772-ben. Németországi egyetemi tanulmányait követően 1798-ban tért vissza Sopronba, és a soproni evangélikus polgári iskola tanára lett. A hungarus tudatú értelmiséghez tartozott, széles körű érdeklődése szakirodalmi munkásságában is megnyilvánult. Még magyarországi tartózkodása idején összeállított több topográfiai munkát, a galíciai éveket pedig a jozefinista

államfelfogásnak megfelelően a közjó szolgálatában töltötte, így Galícia erőforrásait felmérve foglalkozott mindennel, amire az államnak szüksége lehetett. Munkásságának eredményeit több kötetben adta közre. Eredendően azzal a céllal küldték Galíciába, hogy a protestáns betelepítések ügyét felügyelje és az evangélikus hitéletet újjászervezze. Mint felvilágosult értelmiségi az oktatás kiszélesítését rendkívül fontosnak tartotta, úgy vélte, hogy elengedhetetlen a nép műveltségi szintjének emelése. Lembergi éveiben meg is kezdte az evangélikus iskola szervezését. A sok utazás azonban nagyon megterhelte szervezetét, és terveinek csak egy részét valósíthatta meg.

Az Egyesült Államok területe is fokozatosan, állandó nyugati és déli irányú expanzióval alakult ki. 1803-ban, Thomas Jefferson elnöksége idején az amerikaiak megvásárolták Louisianát, és így kiterjesztették az Egyesült Államok szuverenitását a Mississippi folyón túlra, csaknem megduplázva az ország területét. Közvetlenül Louisiana megszerzése után indult útnak Meriwether Lewis és William Clark. Expedíciójuk célja egy olyan vízi útvonal felfedezése volt, amelyen a Csendes-óceánig, tehát már az egész kontinenst átfogva ki lehet terjeszteni a kereskedelmi forgalmat. Amerika az ígért földjének számított, ahol az új vidékeken a leteleplőknek mindig akad munka, és biztosított a megélhetés. A szegénység kérdése éppen ezért, mutat rá Vajda Zoltán, a korai amerikai történelem sokáig kevésbé kutatott területének számított. A tanulmány azonban bizonyítja, hogy Jefferson gondolkodásában meghatározó jelentőségűnek tekinthető az amerikai szegénység kérdésköre, mégpedig a republikánus elveken nyugvó társadalmi renddel összefüggésben. Jefferson a szegénységet alapvetően a megélhetés problémájával kötötte össze. Szegényeknek azokat a szabad fehér férfiakat tartotta, akik nem tudták magukat, valamint családjukat segítség nélkül fenntartani. Véleménye szerint az tette kivételessé Amerikát Európával szemben, hogy széles körű ellátást biztosított a rászorulóknak számára.

Örményországot állandóan a nagyobb és erősebb szomszédok expanziója fenyegette. A kora középkori örmény állam 1045-ben Bizánc uralma alá került, majd nem sokkal később az örmények által lakott térséget már a szeldzsukok ellenőrizték. A délkeletre menekülő örmények megalapították a Kilikiai Királyságot, amely 1375-ig megőrizte önállóságát. A 16. századtól az örmény területeket az Oszmán Birodalom és Perzsia felosztotta egymás között, és a régió évszázadokon át a birodalmak közötti hadszíntérként szolgált. A 19. század elején Perzsia kaukázusi területeit Oroszország hódította meg. Az Oszmán Birodalomban élő örmény lakosság a 19. század végén és a 20. század elején szembetalálta magát az ébredő török nacionalizmus erőszakos homogenizációs törekvéseivel. Ezek legdrasztikusabb megnyilvánulása, az 1915-ben kezdődő népirtás újabb menekülésre kényszerítette az örményeket. A migrációs hullám során néhány tízezren Németországban telepedtek le, és megpróbálták beilleszkedni a társadalomba. A németországi belpolitikai fordulat ismételen veszélybe sodorhatta volna az örményeket. A szociáldarwinizmuson alapuló fajelméletet magáévá tevő nemzetiszocialista rendszerben súlyos következményekkel járt, hogy mely népeket tekintették árjának. Kovács Bálint az örmények eredetével és jellemzőivel kapcsolatos – hol tudományos alappal rendelkező, hol teljesen légből kapott, tudománytalan – koncepciókat mutatja be. Számba veszi a kérdésben megnyilvánuló szerzők munkásságát, valamint

azt a tevékenységet, ami oda vezetett, hogy az örményeket végül az árjához sorolták, és létükben – szemben a zsidósággal, amellyel gyakran párhuzamba állították az örmény etnikumot – nem fenyegették őket.

A 18. század utolsó harmadában az orosz területi expanzió keretében újabb Fekete- és Azovi-tenger melléki területek kerültek Oroszországhoz, köztük a Krím félsziget is. Megindult az oroszok betelepülése és a helyi szláv lakosság eloroszosítása. A Szovjetunió megalakulásával az említett területek a Krím kivételével az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részét képezték, a Krím 1954-ben került Ukrajnához. A hruscsovi területrendezés idején még senki sem gondolt sem Ukrajna függetlenségére, sem arra, hogy a félsziget etnikai összetételéből adódóan súlyos viszály alakulhat ki Oroszország és Ukrajna között. 1991-ben Ukrajna függetlenné válásával megszületett Európa legnépesebb nemzeti kisebbsége is: a mintegy 10 millió főt számláló ukrainai oroszok. Az orosz etnikumúakon kívül többmilliónyi orosz anyanyelvű, illetve az orosz első nyelvként használó ember is élt Ukrajnában. Sáfí Csaba tanulmánya az ukrainai orosz lakosságon belüli hasonlóságokat és különbségeket mutatja be egy olyan periódusban, amikor az ország élén Oroszország-barát vezetés állt. A krími, illetve a kelet- és dél-ukrainai orosz közösség politizálásának különbségei az adott terület etnikai összetételéből, a korábbi krími autonómia hagyományából, valamint az oroszoknak a régió gazdaságában és adminisztrációjában betöltött szerepéből eredtek. Mára Ukrajna orientációváltásával (2013–2014) és az azt követő orosz válasszal a helyzet gyökeresen megváltozott, így ez az írás is joggal kap helyet egy történeti folyóiratban.

A Műhely rovatban Olosz Levente a magyar borkereskedelmet vizsgálja az első világháború idején. A nagy háború időszakában – a gazdaságtörténeti megállapítások szerint – az országok gazdaságai elszigetelődtek, a globális kereskedelem szinte megszűnt, a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok főképpen a szövetségi rendszerekben belül zajlottak. Az átalakuló piacon a bor számos okból felértékelődött. Kezdetben nem következtek be mélyreható változások a magyar borkereskedelemben, mivel a kivitelnek csak igen kis része irányult az ellenséges országokba, a háború második évében azonban az elsődleges, francia és spanyol beszállítóit elvesztő Németország egyre fokozottabban kezdett érdeklődni a magyar bor iránt. A kormány engedményeket tett a bortermelőknél, valamint ösztönözte a befektetéseket, mivel a háborús gazdasági nehézségek közepette a borkivitteltől az ország külkereskedelmi mérlegének javulását és a valuta „megjavítását” várta. 1917 végén, amikor a keleti fronton békét kötöttek, és Oroszország letette a fegyvert, egy újabb külkereskedelmi expanzió reménye sejlett fel. A bortermelők és borkereskedők várakozása rendkívüli volt, mivel meg voltak győződve arról, hogy az ukrán–lengyel területeken a bor hiánycikk, és a magyar bort minden másnál jobban kedvelik, így kimagasló keresletre lehet számítani. 1918 őszén a bor azonban már nem jutott el a piacokra, és hatalmas bőség keletkezett, így sokan arra kényszerültek, hogy a boraikat áron alul adják el. Az említett sokszereplős folyamatok számos érdekösszeütközéssel, időnként erőszakkal is jártak, ezeket mutatja be a tanulmány.

Bíró László

EXPANSION AND ESTABLISHMENT

The history of expansions is practically as old as the history of mankind. By now, historiography has abandoned the traditional narratives of conquest and its negative impacts, turning instead its attention to the ways in which new powers established themselves, what attitudes they harboured towards the native populations, the extent to which the latter were drawn into the new administrative structures, and to the changes in the fields of education and culture. It also explores the impact of all these factors on the politics and society of the imperial centre. The papers of the present issue focus precisely on such problems, through the analysis of case studies ranging from the sixteenth century to the present day.